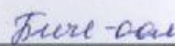
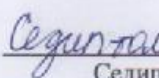

МИНИСТЕРСТВО ПРОСВЕЩЕНИЯ РОССИЙСКОЙ ФЕДЕРАЦИИ
Министерство образования и науки Республики Тыва
Управление образованием Чеди-Хольского кожууна
МБОУ Ак-Тальская СОШ

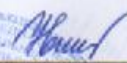
РАССМОТРЕНО
Руководитель ШУМО

Биче-оол Д.А.
Протокол № 1
От «29» 08 2024 г.

СОГЛАСОВАНО
Заместитель директора
по УВР

Седип-оол Ч.В.
Приказ № 20
от «30» 08 2024г

УТВЕРЖДЕНО
Директор

Сотпа У.Д.
Приказ № 20
от «30» 08 2024 г.

РАБОЧАЯ ПРОГРАММА

учебного предмета «Родная литература»

для обучающихся 10 классов

Ак-Тал 2024

Документ подписан электронной подписью

МУНИЦИПАЛЬНОЕ БЮДЖЕТНОЕ ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНОЕ
УЧРЕЖДЕНИЕ АК-ТАЛЬСКАЯ СРЕДНЯЯ ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНАЯ
ШКОЛА ЧЕДИ-ХОЛЬСКОГО КОЖУУНА РЕСПУБЛИКИ ТЫВА, Сотпа Урана
Дужук-ооловна, Директор

26.09.24 05:48 (MSK)

Сертификат 8BD1DF16DDC8D69F1956CCCE3F18FEFA

«Төрээн (тыва) чогаал» эртемийн Федералдыг ажылчын программы

1. «Төрээн (тыва) чогаал» эртемийн Федералдыг ажылчын программа («Төрээн дыл болгаш төрөөн чогаал» эртемнер адыры) (улаштыр – тыва чогаал, тыва чогаал программы) тыва дылын билир уругларга таарыштыр кылдынган, программада тайылбыр бижик, өөредилгениң ужур-уткалыг кезээ, программаны шижгээткениниң түңнелдерин киирген.

2. Тайылбыр бижик кезээнде тыва чогаал эртемин өөредириниң ниити сорулгазын, өөредилге планында туружун, өөредилгениң ужур-уткалыг кезээ болгаш программаны шижгээткениниң түңнелдерин киирген.

3. Өөредилгениң ужур-уткалыг кезээнде кол ниити өөредилгеде класс бүрүзүнге албан өөредирин сүмелзөөн чогаалдарның даңзызын тодараткан.

4. Кол ниити өөредилгеге тыва чогаалды шижгээткениниң бот-тускайлаң, метапредметтиг, база тус-тус өөредилге чылының дургузунда шижгээткени предметтиг түңнелдерни программада киирген.

5. Тайылбыр бижик.

5.1. Программа башкыларга өөредилгениң адырында педагогиктиг болгаш методиктиг чаа угланыышкыннарын чугулалап, ажылчын программа тургузуп ажылдаарыңа дуза көргүзөр сорулгалыг ажылдап кылдынган.

5.2. Өөредилгениң регионалдыг болгаш этнокультурлуг онзагайларын чугулалап, Россияның хөй националдыг чоннары-биле акы-дуңмалышкы хамаарылгалыг, патриотчу болгаш эп-найыралчы туруштуг, бурунгаар сайзыралдыг ниитилелге амыдырап-чурттаар, ол ышкаш кожа-хелбээ чоннарның культуразын билир хамаатыны кижизидер болгаш сайзырадыр сорулга салдынган, эртемни дес-дараалаштыр өөредир принциптерже кичээнгеи углаан.

Тыва литератураның сайзырап болгаш тургустунуп келген төөгүзү – үнелиг шыгжамыр, үндезилекчи чогаалчыларның болгаш амгы үениң авторларының чогаадыкчы ажыл-чорудулгазын шинчилээри дээрге төөгүнү, ёзу-чаңчылдарны болгаш амыдыралды бүгү талалыг билип алырының онзагай аргазы, ол ышкаш кижини төрөөн чуртунга хумагалыг, чонунга хүндүткелдиг хамааты бооп өзериңге чугула эртем дээрзин уруглар шижгээдир.

5.3. Тыва литератураны төөгү, ёзу-чаңчылдар-биле холбап өөрениринге, долгандыр амыдыралды эскерип, хамааты быжыг туруштуг кижини хевирлээринге таарымчалыг чогаалдарны Программаның ужур-уткалыг кезээнде киирген.

Тыва литература эртемийн ужур-уткалыг кезээ проблема-темалыг кезектерге чардынган. Кезек бүрүзү Тываның культурлуг амыдыралының хөгжүлдезин, ёзу-чаңчылдарын,

төөгүзүн, мөзү-шынар айтырыгларын көдүргөн чогаалдарын болгаш үзүндүлерин медресддii-биле билип алырынче кичээнгейни углаан.

Утка-шынары бир мөзүлөш болгаш бот-тускайлаң онзагай чогаалдарны сайгарып шиңгээдиринге Россия болгаш Тыва төөгүзүнүң идеологтуг угланыышкыннары-биле холбап өөредир байдалдарны чутулага алырын программада сүмелеп турар. Ол ышкаш орус, даштыкы болгаш Россия чоннарының литературазындан өөрениринге сүмелээн чогаалдарның дөмей болгаш ылгалдыг талаларын уруглар тып, деңнеп, шүүштүрүп сайгарар. Чогаал бүрүзүнде көдүргөн ниити чидиг айтырыгларны ханы сайгарып өөренири уругларның чогаал эртеминге билиин делгемчидер.

5.4. Программада дараазында ужур-уткалыг кезектер кирген: «Кижиги - ниитилел - күрүне», «Кижиги - бойдус - депшилге», «Орус литература тыва дылда», «Делегей болгаш даштыкы литература тыва дылда», «Россия чоннарының литературазы тыва дылда», «Литература теориязы».

5.5. Тыва чогаал эртемин өөредири дараазында сорулгаларны чедип алырынче угланган: чогаал дугайында өөрөнгөн билиин улам делгемчидип, чоннуң төөгүзүн, амыдыралда ыдыктыг үнелерни база мөзү-шынар айтырыгларын бүгү талалыг көргүскөн чогаалдарны сонунурап номчуурунга, уран-чеченин амыдырал болгаш өске чогаалдар-биле холбап, деңнеп сайгарып, тайылбырлап билер, бот-тускайлаң номчуттунарынга ынак, бедик хамааты туруштут кижини хевирлээри.

Тыва чогаал чоннуң сагыш-сеткил, мөзү-шынар болгаш ёзу-чаңчылдар шыгжамыры, үнө, ниитилел ужур-уткалыг барымдаа, бот-сайзыраарынга эргежок чугула эртем дээрзин уругларга эчизинге чедир угаадып кижизидери.

5.6. Тыва чогаалды өөрениринге сүмелеп турар ниити шактар саны – 68 шак: 10 класска - 34 шак (неделяда 1 шак).

6. 10-гу класска өөредилгениң ужур-утказы

6.1. Кирилде.

6.1.1. Тыва литература XX вектин эгезинде. Мөзү-шынар болгаш эстетиктиг идеал дилээшкени. Тыва литератураның үндезилекчилери болгаш ийиги салгалдың чогаалчыларының чогаалдары.

6.1.2. Тыва литератураның үндезилекчилеринин автобиографтыг чогаалдары. С.К. Тока «Араттың сөзү», С.А. Сарыг-оол «Аңгыр-оолдун тоожузу».

6.1.3. М.Б. Кенин-Лопсан «Чүгүрүк Сарала» – бирги тыва роман.

6.1.4. И.У. Бадра «Арзылаң Күдерек» – роман-диалогия.

6.1.5. С. Пюрбүнүн аар-берге салым-чолу болгаш оон поэзиязы.

Тоожу «Амыргалаар».

6.3.3. Константин Чанзанович Тоюннуң амыдыралы болгаш чогаадыкчы ажыл-чорудулгазы.

Шүлүктөр: «Көгерим», «Ыраажы кыс».

6.3.4. С.С. Сүрүң-оолдуң амыдыралы болгаш чогаадыкчы ажыл-чорудулгазы.

С.С. Сүрүң-оолдуң лирикасы. Шүлүктөр: «Көк-көк даглар», «Ак».

Роман «Ногаан ортулук».

6.3.5. Юрий Шойдакович Кюнзегештин амыдыралы болгаш чогаадыкчы ажыл-чорудулгазы.

Шүлүктөр: «Саргатчай», «Тожу кижини хоорайда», «Шүлүктөргө дөзези», «Арат оглу ужуң үнгөн», «Ожук даштары», «Шүлүкчүнүн орнукшулу ыржым, шириин».

6.4. Кезек «Орус литература тыва дылда».

6.4.1. Тыва чогаалчыларның очулгазында А.С. Пушкин.

Шүлүктөр: «Тураскаал», «Сибирьге», «Хоругдаттырган кижини». Роман «Евгений Онегин» (очул. С.Б. Пюрбү).

6.4.2. Тыва чогаалчыларның очулгазында М.Ю. Лермонтов.

Шүлүктөр: «Салгын хемези», «Төрөөн чурт» (очул. С.А. Сарыг-оол), «Булуттар» (очул. М.Б. Кенин-Лопсан).

6.4.3. Т.Г. Шевченко. Шүлүк «Дүш», «Чагыг».

6.4.4. С.П. Щипачев Шүлүктөр «Улуг-Хем», «Кызыл», «Ынакшылды туюлундан камнап чоргар...».

6.5. Кезек «Россия чоннарының литературазы тыва дылда».

6.5.1. Чогаалчылар С.П. Щипачёвтуң, В.М. Кожевниковтуң С.П. Гудзенконуң, А.А. Прокофьевтин Тывага кээп чорааны.

6.5.2. Алтай поэзия. Ниити дыңнадыг. Владимир Ойинчинович Адаров. А.О. Адаровтуң алтай литератураың сайзыраарыңа салдары. Шүлүк «Көшкүн чон».

6.5.3. Шор литература. Ниити дыңнадыг. Н.Е. Бельчегешев (Койа Бельчек). Шүлүк «Ырлап тур мен».

6.5.4. Дагестан литература. Р.Г. Гамзатов. Шүлүк «Төрөөн дыл» («Мээң Дагестаным» деп номдан).

6.5.5. Хакас литература. М.Н. Чебодаев. Чечен чугаа «Крепин».

6.6. Кезек «Делегей болгаш даштыкы литература тыва дылда».

6.6.1. Э Хемингуэй. Тоожу «Ашак биле далай» (очул. А. Делгер-оолдуу).

6.7. Кезек «Литература теориязы».

6.7.1. Роман. Тыва литератураның сайзыралының төөгүзүнде роман жанрының төрүттүнгени болгаш сайзыралы. Жанрларның хөй янзылыы: философчу, төөгүлүг, фантастиктиг, социал-психологтуг, шүлүктээн роман.

6.7.2. Литературлуг угланыышкыннар: тыва литературада социалисттиг реализм, реализм.

6.7.3. Тыва литературлуг критиканың сайзыралы. Тыва литературлуг критика, төрүттүнгени. Тыва литератураның бирги шинчилекчилери: Д.С. Куулар, М.А. Хадаханэ, А.К. Калзан болгаш өскелер-даа. Тыва литературлуг критиканың амгы үеде байдалы.

7. Кол ниити өөредилгеге тыва чогаал эртеминиң программанын долу шиңгээткенинин даап бодап турар түңнелдери.

7.1. Кол ниити өөредилгеге тыва чогаал эртеминиң программанын долу шиңгээткенинин дараазында бот-тускайлаң түңнелдери илереттинер:

1) хамааты кижизидилге:

Россияның бедик үзел-бодал туруштуг, идепкейлиг болгаш харыысалгалыг хамаатызы хевирлеттинер;

Конституция ёзугаар бодунуң эргелерин болгаш хүлээлгелерин медереп билир, хоойлу болгаш корум-чурумга хүндүткелдиг болур;

чечен чогаалда чураан амыдыралчы байдалдар-биле холбап, чоннуң ёзу-чаңчылында, кижиге ынак, демократчы болгаш өг-бүледе үнелиг чүүлдерни хүлээп билир;

херекчок кыдыккы көрүштерге (экстремизм), хамаатыны алалай көөр (национализм) база өжээргек чорукка, социал ызыгуур, чүдүлге, сөөк-язы, национал демдектерге удур туруп билир;

ниитилелге хамаатыларның сонуургалдарын боттандырап сорулгалыг кады ажылдажылгага, школага, ол ышкаш уруглар болгаш элээдилер организацияларынга, удуртулга ажылынга киржиринге белен;

социал институттарның ажыл-чорудулгазынга дүүштүр харылзаалыг ажылдап билир;

гуманитарлыг болгаш волонтер угланыышкынның ажылдарга идепкейлиг киржир;

2) патриотчу кижизидилге:

хөй янзы аймак-чоннуг, чүдүлге-сүзүглелинге хүндүткелдиг болгаш Россия чуртунуң хамаатызы мен деп медереп билип турары, тыва дылга, чогаалга, бодунуң төрүттүнген чериниң, Россия Федерациязының төөгүзүн өөрениринге улуг сонуургалдыг, орус болгаш делегей литературазын тыва чогаалдар-биле деңнеп өөренирин медереп билип турар;

Россия Федерациязының эртемінде, уран чүүлүнде, спорт, экономиктиг болгаш

технологтуг сайзыралын, чоннуң дайынчы болгаш күш-ажылчы чедишкиннерин үнелиг кылдыр санап чоруур;

тыва литературада Россияның ыдыктарын: символдарны, төөгү болгаш бойдус шыгжамырларын, Россия чоннарының тураскаалдарын, ёзу-чаңчылдарын болгаш эртем, спорт, чаартылгалыг технологияларны, күш-ажылчы чедишкиннерни чырытканынга кичээнгейли;

амыдыралчы чижектерге болгаш чогаал маадырларының омур-хевиринге кижизиттинген, Ада-чуртка бараан болурунга, ону камгалаарынга белең, бодал, туруш, мөзү-бүдүш талазы-биле бүзүрелдиг;

3) сагыш-сеткил, мөзү-шынар кижизидилге:

чоннуң сагыш-сеткилинде үнелиг чүүлдерни медреселдиги-биле билип турар;

чараш мөзү-шынарлыг чоруурун билири, кижиниң аажы-чаңыга хамаарышкан дүрүмнерин сагырын билир;

чечен чогаал маадырларының омур-хевирлерин үлегерге ап, ук үлегерлерни сайгарып тура, тургустунган байдалдарны сагып, шиитпирни хүлээп билир;

келир үеде амыдыралында быжыг туруштуг болурунга бодунуң сорулгазын медресеп билир;

ада-иезинге база өг-бүлениң бүгү кежигүннеринге харысалгалы, Россия чоннарының ёзу-чаңчылдарына, оон аңгыда чечен чогаалдарда чижектерге даянып, өг-бүлө тударын, өг-бүлө үнелерин медреселдиги-биле билип турар болгаш сагып билир;

4) эстетиктиг кижизидилге:

долгандыр делегейни, амыдыралды, эртем, техника сайзыралын, спорт, күш-ажыл, ниитилел харылзааларын хүлээп, үнелеп, сайгарып база херек кырында боттандырып билир;

бодунуң болгаш өске чоннарның уран чүүлүнүң янзы-бүрү хевирлерин, ёзу-чаңчылдарын болгаш улусчу чогаадылгазын хүлээп, чогаалдың сагыш-сеткил хөлзедиптер дээштиин эскерип билир;

чурттуң, делегейниң уран чүүлү, улустуң ёзу-чаңчылдары, аас чогаалы амы-хуу болгаш ниитилел ужур-уткалыг дээрзинге бүзүрелдиги;

уран чүүлдүң янзы-бүрү хевирлеринге бодунуң чогаадыкчы ажил-чорудулгазын шенеп кириштирер, оон иштинде тыва чогаалга ажилды күүседип тура, салым-чаяанын бүгү талалыг илередиринче чүткүлдүү, уран чүүлдүң янзы-бүрү хевирлеринге киржип, бодун

өскелерге таныштырып билир;

5) мага-бот болгаш сеткил-сагыш талазы-биле кадык, амыр-тайбың болурун хевирлээри, күш-дамыр кижизидилгези:

кадык-чаагай болгаш айыыл чок чоруктуң дүрүмүн сагып амыдыраарыңа, бодунуң кадыкшылыңа харыысалгалыг чурттаарын билири;

мага-бодунуң кадыын быжыглаарынче чүткүлү, күш-культура кичээлдеринге бодун бүгү талалыг сайзырадып билири;

мага-бот болгаш угаанның кадык болурунга шаптараазынның хоралыг аажы-чаңнарга идепкейлии-биле удур туржуп, ооң иштинде чогаал маадырларының амыдыралын болгаш хөделиишкиннерин шүүштүрүп билири;

б) күш-ажыл кижизидилгези:

күш-ажылга белени, ус-шевер болгаш өске-даа ажылдарның үнезин бот-хуузунда илередип билири, күш-ажыл, ажылчын кижилер, чогаалда маадырларның мергежилинге даянып, келир үеде мергежилин медреселдии-биле шилип ап, сайгарып турар;

бурунгаар технологтуг сайзырал болгаш социал угланыышкынның ажылдарга идепкейлиг киржиринге белени, кадык чурттаарын суртаалдаар эгелекчи, идепкейлии, бот-хуузунда эгелекчи саналдарны киирер;

янзы-бүрү мергежилдерге сонуургалды, келир үеде шилиир профессиязыңа болгаш бодунуң амыдыралчы планын, ол ышкаш чогаал маадырларының хөделиишкиннерин үндезинге ап, боттандыраарынче чүткүлдүү;

өөредилгеге, билиг бедидип бот-өөрениринге база номчулганы шын шилилгелиг чорударыңа белени;

7) экологтуг кижизидилге:

бойдус камгалаарының айтырыгларыңа, ёзу-чаңчылдарга кижизиттингени, социал-экономиктиг ажыл-чорудулганың долгандыр бойдуска болгаш ниитилелге чедирип турар салдарын билип турары, тыва литературада бойдус дугайында чидиг айтырыгны көдүргөн чогаалдарны медреселдии-биле билип турары;

бедик сайзыралдыг үеде долгандыр турар хүрээлелге хамаарыштыр бодунуң билиинге база чогаал маадырларының хөделиишкиннеринге дүүштүр, ажыл-чорудулгазын планнап, херек кырында чорудуп билири;

долгандыр турар хүрээлелге хора чедирип турар боттуг барымдааларга удур, ол ышкаш чечен чогаалда көргүскен болуушкуннарны сайгарып, төтчеглекчи чоруктарга удур

идепкейлиг туржур;

бойдуска хора чедирер байдалдарны баш бурунгаар оштап, оларны болдурбазын, доза туруптар аргаларны билир;

бойдус камгалалынга хамаарышкан арга-дуржулгазын, ол ышкаш чечен чогаалдан номчуп, билип алган билиин делгемчидер;

8) эртем үндезинниг угаап шингээдигни билири:

сайзыраңгай үе, поликультурлуг делегейге, янзы-бүрү ёзу-чаңчылдар хүлээп сайгарар диалог азы ниитилел чергелиг дуржулгалар солчурунга эртемниң хөгжүлдезин өөренип, бодунуң туружун тып, быжыглаар салдарлыг делгем көрүүшкүннүг болуру уругларга хевирлеттинер;

өөренип сайгарган болгаш бот-тускайлаң номчаан чогаалдарынга даянып, чугаа болгаш номчулга культуразын, кижилер аразында харылзааларны, долгандыр делегейни шингээдир арга дээрзин билир;

эртем ажылының үнелиин медресеп билир, шинчилел болгаш төлевилел ажылдары болгаш литературлуг темаларга бот-хуузунда болгаш бөлүктөп ажылдаар.

7.2. Кол ниити өөредилге программазын, литературлуг билиглерни шингээдип, бот-тускайлаң түңнелдер чедип алган соонда, сеткил-сагыш байдалын шын тудуп өөренири уругларга хевирлеттинер:

сеткил-сагыжының көдүрлүп, хөлзөп турар байдалын эскерип, бодунуң иштики делегейиниң кайнаар сайзырап бар чыдарын бот-хуузунда миннип билир, бодунга бүзүрелдиг;

бот-башкарнып, бодунуң аажы-чаңын хайгаарап, тургустунган байдалдарга дүүштүр чүвени эндевели болгаш сагыш-сеткилин оожургадып билир;

сорулганы боттандыраарынга, чедиишкинни болгаш эки түңнелди чедип алырынга бүзүрелдии, эки сеткилдии, чылдагаан тургузуп билири, идепкейлии, бодунуң харык-шинээнге дүүштүр өөредилгениң ажыл-чорудулгазын шын чорудуп билир;

өскелерниң бодалы-биле каттыжып, сагыш-сеткилин үлежип, кады ажылдажылга үезинде деткижиб билир;

өске кижилер-биле харылзаа тударынга, демнежиб ажылдаарынга, сонуургал болгаш чөрүлдээлер шиитпирлээринге сайгарган чогаалдарындан чижектерни үндезинге ап, ниитилелдин дүрүмнерин билир.

7.3. Кол ниити өөредилгеге тыва чогаалды шингээткен түңнелинде угаап шингээдириниң,

харылзажылга чорударының болгаш башкарылгалыг бүгү-талалыг кылдыныгларын, демнежип ажылдаарын күүседип билири уругларга хевирлеттинер.

7.3.1. Өөредилгениң угаап шиңгээдириниң бүгү талалыг кылдыныгларының кезээнде кирип турар логиктиг боданыышкынның дараазында аргалары уругларга хевирлеттинер: чугула айтырыгны бот-хуузунда онзагайлап илередип чугаалаар, ону бүгү-талазы-биле ылавылап көөр;

чогаал маадырларын деңнеп, чогаалдарның, сөзүглелдерниң онзагайларын тодарадып, литературлуг барымдааларны түңнеп сайгарарда, боттуг демдектер азы үндезиннерни тургузуп билир;

ажылдың сорулгазын, ону боттандыраар көргүзүкчүлери болгаш үнелээр негелделерни салып билир;

чогаалдарда болуушкуннарның дүрүм ёзугаар болурун болгаш чөрүлдээлерин илередир; сорулгага дүүштүр эдилге-чазалга киирери, даап манап турар түңнелдерниң частынып азы дүгжүп болурун үнелеп билир;

номчукчу дуржулгазынга даянып, амыдыралчы айтырыгларны шиитпирлээринге чогаадыкчы хөделип билир.

7.3.2. Өөредилгениң угаап шиңгээдириниң бүгү-талалыг кылдыныгларының кезээнде кирип турар шинчилел ажылын күүседип билиринге өөреникчилер хевирлеттинер:

өөренген чогаалдарын сайгарар, литературлуг үндезиннерге даянып, шинчилел болгаш төлевилел ажылдарын бадыткалдыг чижектерни дилеп, үндезинге ап тургаш, шинчилел ажылын бот-хуузунда күүседир, ук ажылды ажыглаарын сайгарып билир;

тыва чогаалда билиинге дүүштүр ажылдарның янзы-бүрү хевирлерин өөредилгениң аңгы-аңгы байдалдарында күүседип, тайылбырлап, өскертип билир;

эртем терминологиязын, амгы литературада өзек билиишкиннерни болгаш методтарны билир;

номчукчу дуржулгазынга даянып, өөредилге болгаш амыдырал байдалдарын дүүштүр хууда сорулгаларны салып билир;

болуушкуннуң чылдагаанын болгаш түңнелин, сорулганы боттандыраарын болгаш күүседирин даап бодаар, бодунуң бодалдарын бадыткаар барымдааларны тывар үндезиннер болгаш үнелээр демдектерни тодарадыр;

сорулганың түңнелдерин сайгарар, оларны үндезинниг болгаш шүгүмчүлекчи шын сайгарар, өскерилгелер болу берип болурун баш бурунгаар даап тодарадыр;

тургустунган байдалга үнелелди бээр, шингээткени чаа арга-дуржулгага үнелеп берип билир;

чечен чогаалдарны сайгарып өөрөнгөн билиглерин шингээдири болгаш амыдыралга ажыглаарын билир;

тус-тус эртемнерде билиин тыва чогаал эртеми-биле демнештирип билир;

берге айтырыгны шийтпирлээринге чаа бодал, онзагай аргаларны саналдап билир, ажылдың таарымчалыг аргаларын саналдап билир.

7.3.3. Өөредилгениң угаап шингээдир бүгү-талалыг кылдыныгларының кезээнде кирип турар медээлер-биле ажылдап билир арга-шинең уругларга хевирлеттинер:

Өөрөнгөн темага хамаарыштыр медээ чыып алырының аргаларын билир, аңгы-аңгы үндезиннеринден чугула медээни дилеп-тыварын, сайгарарын, чаңгыс аайлаарын болгаш тайылбырлаарын бот-тускайлаң күүседир;

чогаал теориязынга хамаарыштыр янзы-бүрү хевирлер, жанрлар дугайын дыңнакчыларга таныштырып, өөрениринге таарымчалыг арганы шилип, сөзүглел тургузузарын билир;

чогаалдан болгаш өске үндезиннерден алдынган медээлерниң шынныын, хоойлу-дүрүмге дүүшкээн, ээлдек-эвилең аажы-чаңныг болур өй-чижээнге дүгжүрүн үнелеп билир;

угаан ажылы, харылзаа тудар болгаш ажыл-чорудулганы мөөңнээр сорулгаларны боттандыарда, медээ болгаш харылзажылга технологияларының аргаларынга медээлел болгаш харылзажылганың айыыл чок дүрүмнерин сагып билир;

медээ болгаш харылзажылганың айыыл чок дүрүмнериниң бодунга хамааржып турарын билир.

7.3.4. Өөредилгениң харылзажылга чорудар бүгү талалыг кылдыныгларынга хамааржыр кижилер-биле харыылзаа тудуп, чугаалажып билири уругларга хевирлеттинер:

Кичээлдерге болгаш амыдыралдың бүгү байдалдарында кижилер-биле шын харылзаа тударын билир;

им-демдек, айтып көргүзөр арга-биле харылзажырын ажыглап, социал им-демдектерниң утказын билир, чөрүлдээлиг байдалдар тургустунуп болур чылдагааннырны билип, чавырылдыарын меделдиди-биле билир;

чугаалажылганың янзы-бүрү аргаларын, удур-дедир билчиини тургузуп шыдаар;

чогаал сайгарылгазының үезинде, барымдааларга даянып диалог чугааны боттандыар, бодалын, туружун бадыткап, дылдың чурумалдыг аргаларын ажыглап, чугааның утказын делгем, тодаргай илередип билир.

7.3.5. Өөредилгениң башкарылгалыг бүгү талалыг кылдыныгларының кезээнде кирип турар бодунуң ажил-чорудулгазын таарыштырып ажилдап билири уругларга хевирлеттинер:

угаап шиңгээдир ажилдарны бот-тускайлаң күүседип билир, берге айтырыгларны илередип шыдаар, бодунуң өөредилге ажил-чорудулгазынга хууда сорулгаларын, ооң иштинде чечен чогаалды өөренирин билир, амыдыралчы байдалдарга дүүштүр чугааны таарыштыр илередир;

ажылды таарыштыр күүседир билиинге, аргаларынга болгаш ажилдың чугулазын тодарадып шыдаар, чогаалды шиңгээдирин бот-тускайлаң планнап билир;

номчуттунар арга-дуржулгазынга даянып, тыва чогаал эртеминге сонuurгалын делгемчидер;

шын шилилгелиг номчулганы медреселдii-биле билир, ону бадыткап шыдаар, шилилгениң түңнели дээш харыысалганы алыр;

чогаал эртеминге шиңгээткен билиглеринге даянып, таарыштыр ажилдаар арга-дуржулгазын үнелеп билир;

аңгы-аңгы эртемнерге, ооң иштинде тыва чогаалга, шиңгээткен билиин хөйге тодаргай таныштырарынга сонuurгалдыг, өөредилгеге болгаш културага хамаарышкан билииниң деңнелин бедик тудуп билир.

7.3.6. Өөредилгениң башкарылгалыг бүгү талалыг кылдыныгларының кезээнде кирип турар бодун хайгааранып ажилдап билири уругларга хевирлеттинер:

тургустунуп келген чаа байдалдарны хайгаарап, ажылынга эдилге-чазалганы киирер, түңнелдерниң сорулгага дүгжүп турарын үнелээр;

бот-үнелел дээрге ажылының уг-шиин тодарадып, угаап шиңгээдир үндезинин, түңнелин медресеп билири дээрзин билир;

тургустунган байдалга дүүштүр үнелел, шын шиитпир шилиир таварылгада, ажылынга бот-үнелел аргаларын ажыглаар;

тургустунуп болгу дег частырыгны шын үнелээр, оларны болдурбазы-биле үезинде шиитпир хүлээп билир.

7.3.7. Өөредилгениң башкарылгалыг бүгү талалыг кылдыныгларының кезээнде кирип турар бодун болгаш өскелерни хүлээп ап ажилдап билири уругларга хевирлеттинер:

бодунуң четпестерин болгаш эки талаларын эскерип, билип турар;

өөредилге үезинде ажил-чорудулгазын, ооң иштинде чогаалды номчуп, ында

маадырларның овор-хевириң болгаш чидиг айтырыгларны сайгарып тура, чылдагааннарны кичээнгейге ап, бодунуң болгаш өскелерниң бадыткалдыг түңнөп турарын хүлээп билир;

литературлуг темаларга хамаарышкан маргылдаалыг чугаа үезинде, боду болгаш өскелер частырыгны кылып болурун угаап билир;

чогаал теориязынга шиңгээткен билиинге даянып, өске кижиниң көрүжүн, туружун барымдаалап, амыдыралда айтырыгларны сайгарар арга-шинээн хөгжүдөр.

7.3.8. Кады ажылдажылганың дараазында билиглери уругларга хевирлеттинер:

бөлүккө азы бот-тускайлаң ажылдаарын билир, ажыглап турар;

коллективтиң ниити сонуургалынга болгаш кежигүн бүрүзүнүң бот-тускайлаң арга-шинээнге дүүштүр кады ажылдаарының угланыышкыннарын болгаш аргаларын шилип билир;

кады ажылдаарының сорулгаларын хүлээп, организаастап, сорулганы чедип алып ажылдарны баш бурунгаар тургузуп билир: план ёзугаар ажылдаарын, киржикчилер-биле сүмележип ажылдарны хуваажыр, кады ажылдаанының түңнелдерин сайгарып билир;

бөлүктүн ажылын үнелээр, түңнелдерни барымдааларга дүүштүр бодунуң болгаш бөлүктө киржикчи бүрүзүнүң киржилгезиниң шынарын чөптүг үндүрүп билир;

чаа төлевилелдерни, ооң иштинде литературлуг төлевилелдерни тургузар, идея болгаш уг-шииниң онзагайын, херек кырында ажыглаарын чедингир саналдап билир;

тыва чогаал эртеминге төлевилелди күүседип, шын, виртуалдыг болгаш интеграция байдалынга демнежип тура, ажылды дүүштүрүп, харылзаштырып билир;

идепкейжи, чогаадыкчы болгаш сагынгыр-тывынгыр ажылдаар.

7.4. Төрээн (тыва) чогаалды өөрөнгениниң предметтиг түңнелдери.

10-гу классты доозуп тура, уруглар дараазында билиглериңиң шиңгээдип алып:

өөрөнгө чогаалдарда өзек чидиг айтырыгларны бижиттинген үезин барымдаалап, сайгарып турар;

өөрөнгө чогаалдарының литературлуг угланыышкыннарын тодарадып, оларның им-демдектерин ылгап билири;

мөзү-шынар айтырыын сайгарар, үнезин тодарадыр, амгы үе-биле холбаалыын сайгарып, бодалын илередип билир;

чаңгыс үе-чадада бижиттинген чогаалдарны деңнеп, ылгап, уран чечен, критиктиг болгаш эртем тайылбырлыг шүүштүрүп билир;

чогаал эртеминге шиңгээткен дүрүмнерге билиин херек кырында ажыглап билир;

сөзүглел, чечен чогаал номчукчуга, үежизинге болгаш келир салгакчыга авторнуң кыйгырыы дээрзин хүлээп билир;
номчулганы чугулалап, бот-тускайлаң номчуур чогаалдарын шилиир чылдагааннарын тодарадып билир;
чогаал маадырларынга деңнелгелиг характеристиканы тургузуп билир, берге айтырыгга бадыткалдыг харыыны берип, тайылбырлаар, боду сөзүглел чогаадып билир;
чогаалга хамаарышкан чурукка болгаш кино-чурукка үнелел берип билир;
номчаан чогаалдарынга болгаш янзы-бүрү жанрларда бижиттинген чогаалдарга рецензия, үнелел бижип билир;
орус, делегей болгаш Россия чоннарының чогаалдарының очулгаларынга үнелел, дыңнадыг кылыр;
төлевилел-шинчилел ажылын өөрөнгөн чогаалдарынга, сайгарылгалыг ажылдарга, тускай шинчилелдерге даянып кылып билир.

Тыва чогаал эртеминге календарь-тематиктиг планнаашкын
10 класс – 68 шак

№	Темалары	Шагы	Эрттирген хүнү	
			план ёзугаар	херек кырын да
1.	Тыва литература XX вектин эгезинде. Тыва литератураның үндезилекчилери болгаш ийиги салгалдың чогаалчыларының чогаалдары.	1		
2.	С.К. Токаның чогаадыкчы ажыл-чорудулгазы.	1		
3.	С.К. Тока «Араттың сөзү». Трилогияда төөгүлүг үе, идеялиг утка.	1		
4.	С.К. Тока «Араттың сөзү». Тоожукчу маадырның омур-хевир	1		
5.	С.К. Тока «Араттың сөзү». Чогаалдың композиция болгаш сюжети, дылының уран-чечени	1		
6.	С.А. Сарыг-оолдун чогаадыкчы ажыл-чорудулгазы.	1		
7.	С.С. Сарыг-оол «Аңгыр-оолдун тоожузу». Тема, идеязы	1		
8.	С.С. Сарыг-оол «Аңгыр-оолдун тоожузу». Чогаалда омур-хевирлер	1		
9.	С.С. Сарыг-оол «Аңгыр-оолдун тоожузу». Чогаалдың композиция болгаш сюжети, дылының уран-чечени	1		
10.	Шүлүктөр: «Ынакшыл», «Чараш карак», «Үрезинчигеш».	1		
11.	Шүлүглел «Алдын-кыс».	1		
12.	Шүлүглел «Алдын-кыс».	1		
13.	Шүлүглел «Алдын-кыс».	1		
14.	Литературлуг угланыышкыннар: тыва литературада социалисттик реализм, реализм.	1		
15.	С.Б. Пюрбүнүн амыдыралы болгаш чогаадыкчы ажыл-чорудулгазы.	1		
16.	Шүлүктөр: «Чаңгыс сөс дээш», «Пушкин шөлүнге», «Ак-көк дээр дег өңнүг», «Күскү сесерликке», «Белек», «Чуртталганың аялгазы».	1		
17.	С.Б. Пюрбю «Үем болгаш үе-чергем дугайында». Шүлүглелдин төөгүлүг үндезиннери, идеялиг утказы.	1		
18.	С.Б. Пюрбю «Үем болгаш үе-чергем дугайында». Уран-чечени, кижизидикчи салдары. Маадырларының аттарының символиктиг ужурутказы.	1		
19.	О.К. Саган-оолдун чогаадыкчы ажыл-чорудулгазы.	1		
20.	Роман «Дөспестер». Тывада мал ажылының сайзыралы.	1		
21.	Роман «Дөспестер». Чогаалда омур-хевирлер	1		

22.	Роман «Дөспестер». Чогаалдың композиция болгаш сюжеди, дылының уран-чечени	1		
23.	Бадра Ужуней оглу Иргиттин (У.И. Бадра) чогаадыкчы ажил-чорудулгазы.	1		
24.	Роман «Арзылаң Күдерек». Чогаалда идеяларның ханызы, чечен болуушкуннарның делгеми	1		
25.	Роман «Арзылаң Күдерек». Романда омур-хевирлер	1		
26.	Роман «Арзылаң Күдерек». Чогаалдың композиция болгаш сюжеди, дылының уран-чечени	1		
27.	С.Ө. Тамбаның чогаадыкчы ажил-чорудулгазы.	1		
28.	С.Ө. Тамба «Мээң байым», «Амыдырал хеми», «Сөзүм утпа»	1		
29.	С.Ө. Тамба «Капитан Гастеллога», «Аалдап четсе».	1		
30.	Тоожу «Амыргалаар». Тоожуда кижиле бойдус темазы.	1		
31.	Тоожу «Амыргалаар». Омур-хевирлерниң бот-тускайлаңы	1		
32.	Тоожу «Амыргалаар». Чогаалдың композиция болгаш сюжеди, дылының уран-чечени	1		
33.	К.Ч. Тоюннуң чогаадыкчы ажил-чорудулгазы.	1		
34.	Шүлүктер: «Көгерим», «Ыраажы кыс».	1		
35.	Тыва чогаалчыларның очулгазында А.С. Пушкин. А.Пушкин «Тураскаал», «Сибирьже», «Хоругдаттырган кижиле». Роман «Евгений Онегин»	1		
36.	Тыва чогаалчыларның очулгазында М.Ю. Лермонтов. М.Ю. Лермонтов «Салгын хемези», «Булуттар», «Төрээн чурт».	1		
37.	С.С. Сюрюн-оолдуң чогаадыкчы ажил-чорудулгазы.	1		
38.	С.С. Сюрюн-оолдуң лириказы. Шүлүктер: «Көк-көк даглар», «Ак».	1		
39.	С.С. Сюрюн-оолдуң лириказы. Шүлүктер: «Көк-көк даглар», «Ак».	1		
40.	Роман «Ногаан ортулук». Романның тема, идеязы, композициязы	1		
41.	Роман «Ногаан ортулук». Чогаалда аныяктарның омур-хевирлери	1		
42.	Роман «Ногаан ортулук». Чогаалдың композиция болгаш сюжеди, дылының онзагайы, уран-чечен аргаларның ажыглалы.	1		
43.	С.С.Сюрюн-оол роман «Тывалаар кускун». Чогаалда бойдус камгалалының темазын болгаш чүдүлге-сүглелдерин чырытканы	1		
44.	С.С.Сюрюн-оол роман «Тывалаар кускун». Чогаалдың композициязының хөй адырлыгы, сюжеттиг шугумунуң онзагайы	1		

45.	С.С.Сюрюн-оол роман «Тывалаар кускун». Чогаалда омур-хевирлер	1		
46.	С.С.Сюрюн-оол роман «Тывалаар кускун». Уран-чечен дылы	1		
47.	М.Б. Кенин- Лопсанның амыдыралы болгаш чогаадыкчы ажыл-чорудулгазы.	1		
48.	Сонеттер.	1		
49.	Роман «Чүгүрүк Сарала». Романның бижиттинген төөгүзү	1		
50.	Роман «Чүгүрүк Сарала». Тыва чоннуң езу-чаңчылдарын чурааны	1		
51.	Роман «Чүгүрүк Сарала». Чогаалда омур-хевирлер	1		
52.	Роман «Чүгүрүк Сарала». Чогаалдың композиция болгаш сюжеди, дылының уран-чечени	1		
53.	Роман. Тыва литератураның сайзыралының төөгүзүндө роман жанрының төрүттүнгени болгаш сайзыралы. Жанрларның хөй янзылы.	1		
54.	М.Б. Кенин-Лопсан роман-эссе «Буян-Бадырғы». Тема, идеязы	1		
55.	М.Б. Кенин-Лопсан роман-эссе «Буян-Бадырғы». Тываның төөгүзүндө билдингир чурт баштаңчызының омур-хевири	1		
56.	М.Б. Кенин-Лопсан роман-эссе «Буян-Бадырғы». Чогаалдың композиция болгаш сюжеди, дылының уран-чечени	1		
57.	Ю.Ш. Кюнзегештин амыдыралы болгаш чогаадыкчы ажыл-чорудулгазы.	1		
58.	Шүлүктер: «Саргатчай», «Тожу кижини хоорайда», «Шүлүктернин дөзези», «Арат оглу ужуп үнген», «Ожук даштары», «Шүлүкчүнүн орнукшулу ыржым, шириин».	1		
59.	Тыва литературалык критиканың сайзыралы болгаш амгы үеде байдалы.	1		
«Делегей болгаш даштыкы литература тыва дылда».				
60.	Э. Хемингуэй. Тоожу «Ашак биле далай».	1		
«Орус литература тыва дылда».				
61.	Т.Г. Шевченко «Дүш», «Чагыг».	1		
62.	«Орус литература тыва дылда». С.П. Щипачев «Улуг-Хем», «Кызыл», «Ынакшылдытуялундан камнап чоргар...».	1		
«Россия чоннарының литературазы тыва дылда»				
63.	Тыва чогаалдың сайзыраарына орус дылдыг чогаалчыларның салдары.	1		
64.	Дагестан литература. Р.Г. Гамзатов «Төрээн дыл».	1		
65.	Алтай поэзия. В.О. Адаров. (Аржан Адаров) «Көшкүн чон».	1		
66.	Шор литература. Н.Е. Бельчегешев (Койа Бельчек) «Ырлап тур мен».	1		
67.	Хакас литература. М.Н. Чебодаев	1		

	«Крепин».			
68.	Түцнел кичээл	1		